

2. Cyklické a lineární pojetí dějin

Na dlouhé cestě dosud známého lidského sebeuvědomování se objevila obrovská škála nejrůznějších teorií a výkladů dějin. V zásadě je však lze rozdělit do základních dvou typů či směrů. V ohnisku zájmu obou je samozřejmě běh dějin, jeho výklad se však u každého z nich liší. První a zřejmě původnější z nich v dějinném pohybu vidí opakování téhož, které probíhá v určitých okruzích či cyklech (dle řeckého κύκλο, kruh), lze tak hovořit o kruhovitém či cyklickém pojetí dějin, druhý je pak založen na vnímání dějin jako pohybu lidstva ve vzestupné či progresivní linii od bodu nula, ke kterému se již nelze vrátit a označujeme ho jako lineární.

Cyklický náhled na dějiny je vlastní zejména starověkým kulturám (mayským, indickým, sumerským, hindským, egyptským či antickým) a vychází zjednodušeně z promítnutí periodicky se opakujících přírodních dějů, na nichž byly jednotlivé společnosti existenčně závislé, do lidských dějin³. Jednalo se zejména o cykly jako jsou střídání ročních období, pohyby hvězd na obloze, postavení Slunce, fáze měsíce, střídání přílivu a odlivu pravidelné povodně či menstruační cyklus žen. Přírodní procesy se staly archetypem pro vnímání pohybu lidské společnosti a jejich relativní neměnnost, stálost a předvídatelnost přisoudila dějinám statut věčného, stále se opakujícího koloběhu. Na dějiny je pohlíženo ne jako na kvalitativní posun lidské společnosti v čase, ale jako na věčný proces, který se pohybuje v určitých cyklech, které se opakují. Většina teorií o lidských dějinách vznikajících v uvedených civilizacích charakterizuje lidskou existenci ve své době jako bytí v úpadkovém čase a s nostalgií se upíná ke Zlatému věku na počátku své civilizace s tím, že pozvolný úpadek

³ Pramen zmíněného náhledu může ovšem vycházet i z určitých zbytkových prvků vědění o předchozích dávných dějinách, které byly zmíněným civilizacím k dispozici (vzpomeňme třeba na Máhábárátu či Bhagavatgítu), tyto teorie však zkoumá vícero badatelů a autor touto cestou nechce jít.

společnosti je dán neměnitelným zákonem bohů či vesmíru, a že lidské dějiny se stále opakují. Připomeňme si zde například džinistické učení starověké Indie, podle kterého se lidské dějiny odehrávají v toku času připodobňovanému k otáčením kola s dvanácti loukotěmi, z nichž každá představuje jeden věk světa (lidstva). Každá epocha je pak určována směrem otáčení – pohybuje-li se nahoru, kvalita života lidí stoupá, ocitá-li se na cestě dolů, zmíněná kvalita klesá, pohyb se dále dostává do svého kritického bodu, ze kterého následuje opětný vzestup a postupné zkvalitňování lidského žití s tím, že po určité době dochází k dalšímu přechodu do sestupné fáze. Zmíněný indický náhled, či mýtus, pak velmi dobře koresponduje s antickým pohledem na svět zastoupeným starověkým rapsódem Hésiodem (kolem r. 800 př. Kr.), který ve svém díle *Práce a dni* (ργα καὶ ἡμέραι) lidské dějiny nechává opakovaně plynout v průběhu pěti věků od zlatého přes stříbrný, měděný a herojský až k železnému (současnému), mající jednoznačně sestupný charakter, a po jehož ukončení dojde k nastartování dalšího koloběhu či cyklu. Hésiodův mýtický výklad vývoje lidské společnosti výrazně ovlivnil antické myšlení, ale klasičtí antičtí myslitelé Platón (427 – 347 př. Kr.), Aristoteles (384 – 322 př. Kr.), včetně Polybia svůj výklad společnosti zakládají již zcela na nemýtickém, racionálním pojetí. V pozdějším období se cyklickým pojetím dějin, zabývali zejména Ibn Chaldún⁴ (1332 – 1406), Giambattista Vico⁵ (1668 – 1744), Nikolaj Jakovle-

⁴ Chaldún v *Knize příkladů* (*Kitáb al-‘ibar*) hovoří o cyklických změnách ve společnosti, které probíhají na základě vzájemného působení městského (hadára) a kočovného obyvatelstva (badáwa).

⁵ Vico zejména v *Principech* (*Principi di una scienza nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni* – 1725) uvažuje o cyklickém opakování dějin lidské civilizace, která má tendenci spět ke své ideální formě, ale která se v určitém bodě svého vývoje zastavuje, upadá a dostává se na další cestu k její ideální formě (*ricorso*), ta však zřejmě bude přerušena dalším zvratem.

vič Danilevský⁶ (1822 – 1885), Oswald Spengler⁷ (1880 – 1936) či Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) se svou teorií věčného návratu.

Lineární náhled na dějiny byl Evropě zprostředkován zejména na křesťanstvím, které se inspirovalo tradicí židovských proroků. Židovští proroci tím, že svým souvěrcům předali povědomí o příchodu mesiáše a o příchodu království božího, které se ustaví na zemi po porážce utlačovatelů Židů, přičkli dějinám autoritu eschatologické autentičnosti a neopakovatelnosti a dějiny tak vystoupily z cyklicky se opakující periodicity. Dostaly směr, který dějiny lidstva posouval po linii – stvoření – prvotní hřích – příchod mesiáše – království boží, a který je vzhledem k božské interakci jedinečný. Ten samý prvek s důrazem na eschatologii posledního soudu lze objevit i v křesťanství, zejména v Augustinově *De civita dei*, kde Augustin (354 – 430) uvažuje o dvou světových obcích – světské a boží, které se protínají v bodě, ve kterém se dějiny světa spojují s teologickými dějinami spásy. Lidské dějiny mají svůj smysl pouze vzhledem k jejich vztahu k transcendentu, zde ke křesťanskému Bohu, kdy pouze na jeho základě je vysvětlen důvod vzniku, existence a završení dějin a existence bytí vůbec. Dějiny se tak opět posouvají v lineárním směru ke svému konečnému vyústění, nikoli ke svému cyklickému zopakování.

Lineární výklad dějin lze naleznout i ve směru, který se proti křesťanské či spíše katolické tradici výrazně vymezil, a to v osvícenectví, zejména v tvorbě jednoho z jeho největších představitelů Voltaira (vlastním jménem François Marie Arouet, 1694 – 1778), dnes mimo jiného hodnoceného jako zakladatele politické filosofie. Ve svém „Eseji o morálce a duchu národů od Karla Veli-

⁶ Danilevský ve své knize *Rusko a Evropa* (1869) nastiňuje několik kulturně společenských typů, jejichž vývoj se řídí cyklickým pohybem dějin s tím, že slovanskému okruhu je vlastní mesianistický charakter.

⁷ Spengler chápal dějiny jako sled nezávislých a výjimečných kultur, které procházejí zákonitými stádii – vznikem, vývojem a zánikem a snažil se objevit univerzální „duši“ těchto kultur, která je zřejmě obsažena v jejich morfologické struktuře. Viz jeho světově známé dílo *Zánik západu* (*Der Untergang des Abendlandes* – 1918 – 1922).

kého po Ludvíka XIII⁸ se snažil zachytit zásadní princip, který může jednotlivé události ve směřování lidských dějin (evropské civilizace) spojit v určitých souvislostech. Nezabýval se pouze jednotlivými dějinnými epizodami – bitvami, vzpourami či konkrétními panovníky, ale snažil se o pochopení jejich provázanosti a souvislosti. Zmíněným jednotícím principem se pro něj stává posun lidstva od barbarství k civilizaci, tedy vývoj lidského myšlení a lidské kultury, které lze vysledovat ve všech jednotlivostech lidských dějin.

Pod prizmatem posunu či spíše vývoje myšlení prostřednictvím lidských dějin nahlíží na dějiny další z významných filosofů dějin, jehož teorie a dialektická metoda významně poznamenaly velkou část evropského filosofického myšlení v konci devatenáctého století a ve stoletím dvacátém, a která k nám promlouvá i v současné době. Jedná se o dějinnou koncepci německého filosofa Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770–1831), který pojímá dějiny jako vývoj (světového) ducha v čase, jenž se uskutečňuje v lidských dějinách. Smysl a cíl dějin pak Hegel spatřuje v uvědomění si svobody světovým duchem a její konečnou realizaci. „Svoboda je si sama cílem, který se uskutečňuje, a je jediným cílem ducha. Světové dějiny byly zaměřeny na tento poslední cíl, jemu se přinášejí v průběhu dlouhých věků oběti na širém oltáři země“⁹. Na základě takto definovaného vývoje světového ducha ke svému sebeuvědomění a konečnou realizaci svobody pak Hegel rozeznává tři základní epochy dějin, období společnosti orientální, řecko-římské a germánské, které jsou charakterizovány mírou lidské svobody. Ve společnosti orientální je svobodný pouze jeden člověk – absolutní vladař, ve společnosti řecko-římské již více lidí – aristokraté, ve společnosti

⁸ HOLZBACHOVÁ, Ivana. Příspěvky k dějinám francouzské filozofie společnosti. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 57. ISBN 978-80-210-5530-8.

⁹ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Reclam. Verlag, 1924, s. 11.

germánské pak všichni lidé – rovnoprávní členové společnosti. Hegelovo pojetí dějin chápe dějiny jako dějinný pohyb ve změně a v postupném vývoji. Dějiny v jeho pojetí spějí od svého začátku ke svému cíli v určité linii, ve které jsou brány jako proces posunu, rozvíjení a určitého pokroku lidské existence na základě dějinných zákonitostí¹⁰. Hegel se tak zařadil do skupiny filosofů dějin, kteří běhu dějin dávají určité osmyslnění a nalézají v něm kvalitativní posun, a kteří věří v lineární, stále se vyvíjející světovou historii, ta má však v případě Hegelovy filosofie dějin i své završení – absolutní duch své sebeuvědomování dosahuje v pruském státě v období Hegelova života. Lineární pojetí dějin nadále našlo své uplatnění i v díle velkého Hegelova následovníka – Karla Marxe (1818 – 1883), který chtěl historickým a dialektickým materialismem vyřešit konečný výklad dějin. V jeho velmi ucelené a stále diskutované teorii však došlo k určitému posunu – linearita vývoje dějin je doplněna určitou cyklicitou. Dějiny se dle zákonů dialektiky neposouvají pouze v lineárním směru, ale i ve směru spirály. Kvalitativně nové formy základních dějů se opakují s tím, že dochází k opakování jejich archetypu po linii ve spirále – třídní boj se stále opakuje v kvalitativně nových rámcích, boj za pokrok také – cyklická a lineární teorie dějin nemusí být v zásadním rozporu, jedna může doplňovat druhou.

V současné době je na základech spirocykličnosti¹¹ založena např. i tzv. teorie dlouhých vln (dlouhodobých Kondratěvových (1892 – 1938)¹² hospodářských cyklů), která obhajuje tezi, že každých 40–70 let dochází k zásadnímu obnovení používaných technologií (výrobních postupů při získávání a zpracovávání su-

¹⁰ Viz zákony dialektiky.

¹¹ Více viz: MEČIAR, Jozef. Spirocykličnost mocenských systémů a soustavtažnost jejich územní integrace a dezintegrace, Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2002. ISBN 8021029382, 9788021029385.

¹² Nikolaj Dmitrijevič Kondratěv byl sovětský ekonom (zřejmě popravený 17. 9. 1938), který zastával teorii hospodářských cyklů. Tyto se v průběhu 50 až 70 let opakovaně střídají (růst, stagnace, recese).

rovin, meziproduktů a výrobků), díky nimž ve společnosti probíhají radikální a nezvratné společenské změny. Ne nezajímavou je také teorie davoelitářské společnosti a konceptuální moci vytvořená generálem K. Petrovem (1945–2009) v současné době popularizovaná V. Pjakinem (1963), ve které hraje výraznou roli „zákon času“, který sleduje a posléze vysvětluje vztah sociálního a technického vývoje lidské společnosti a jejich vzájemné ovlivňování v určitých cyklech. Cykličnost se dnes zřejmě stává významným prvkem dějinných koncepcí, o to více překvapuje cyklická politická teorie Polybiova, která k nám promlouvá v přibližném horizontu 2000 let.

